

УДК 343.2/.7

<https://doi.org/10.32703/2663-6352/2025-2-18-309--313><https://orcid.org/0000-0002-8180-0960>**Киренко Сергій Георгійович,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного та кримінального права
Навчально-наукового інституту управління,
технологій та правових наук
Національного транспортного університету
м. Київ, Україна

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЯК СТИМУЛЮЮЧИЙ ФАКТОР ПОЗИТИВНОЇ ПОСТКРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИ

Анотація. У статті розглядаються різні аспекти застосування звільнення від кримінальної відповідальності як стимулюючого фактора позитивної посткримінальної поведінки особи. Автор досліджує проблеми законодавчого та правозастосовного характеру, що виникають у цій сфері, а також пропонує шляхи їх вирішення.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, звільнення, посткримінальна поведінка.

Annotation. The article examines various aspects of the application of exemption from criminal liability as a stimulating factor for positive post-criminal behavior of a person. The author examines the problems of a legislative and law enforcement nature that arise in this area, and also suggests ways to solve them. It is proposed: to supplement Art. 44 of the Criminal Code of Ukraine with part three: "Exemption from criminal liability for corruption criminal offenses or criminal offenses related to corruption, in cases provided for by this Section, occurs only in accordance with the requirements of Article 49 of this Code"; to transfer from Art. 45 to Art. 44 of the Criminal Code of Ukraine the Note containing the list of corruption acts with the simultaneous exclusion of references to them in Articles 45-48 of the Criminal Code of Ukraine; Part 3 of Art. 111 of the Criminal Code of Ukraine shall be worded as follows: "A citizen of Ukraine shall be exempted from criminal liability if he has ceased actions to fulfill a criminal task of representatives of a foreign state or foreign organization, voluntarily notified state authorities of the committed act and contributed to the prevention of harm to the interests of Ukraine"; Part 2 of Article 114 and the proposed Part 3 of Article 330 of the Criminal Code of Ukraine shall be worded as follows; "A person who has ceased the activity provided for in Part One of this Article, voluntarily notified state authorities of the committed act and contributed to the prevention of harm to the interests of Ukraine shall be exempted from criminal liability"; from Part 6 of Article 258 of the Criminal Code of Ukraine, the reference to "cessation" of the crime shall be deleted; Part 3 of Article 263 of the Criminal Code of Ukraine to state in the previous version: "A person who voluntarily surrenders weapons, ammunition, explosives or explosive devices to the authorities shall be exempted from criminal liability for the acts provided for in parts one or two of this article."

Key words: criminal offense, criminal liability, release, post-criminal behavior.

Постановка проблеми. Наявність у вітчизняному кримінальному праві інституту звільнення від кримінальної відповідальності є проявом гуманізму кримінально-правової політики держави та нормативним втіленням принципу економії кримінально-правової репресії, який, зокрема, має стимулювати особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, до позитивної посткримінальної поведінки. В.О. Навроцький, аналізуючи істотні риси позитивної посткримінальної поведінки, справедливо звертає увагу на заохочення особи, яка вчинила певне кримінально протиправне діяння, до відповідної поведінки застосуванням звільнення від кримінальної відповідальності [1, с. 375]. Таким

чином, сам факт наявності можливості звільнення особи, яка вчинила передбачене Кримінальним кодексом (далі – КК) України діяння, створює фундамент для вчинення нею дій, що дозволять у значній мірі усунути завдану з її боку шкоду. Проте, для створення можливостей позитивної посткримінальної поведінки особи шляхом застосування різних видів звільнення від кримінальної відповідальності, чинне кримінальне законодавство має містити адекватне термінологічне забезпечення, без якого неможливо у повній мірі забезпечити досягнення відповідного результату. На жаль, доводиться констатувати, що чинне кримінальне законодавство не завжди коректно формулює підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за окремі види кримінальних правопорушень, не відділяючи, зокрема, в ряді випадків власне звільнення від кримінальної відповідальності від фактичної відсутності підстав для притягнення до неї (як, наприклад, у ч. 3 ст. 111 КК України) або ставить в залежність вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності не лише від її поведінки, а й від дій інших осіб (ч. 2 ст. 114 КК України). Все це потребує свого вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями різних аспектів звільнення від кримінальної відповідальності займалися Г.З. Анашкін, Г.В. Андрусів, О.Ф. Бантишев, Ю.В. Баулін, В.М. Боровенко, В.А. Владіміров, О.О. Дудоров, О.О. Житний, С.В. Дьяков, М.П. Карпушин, Ю.В. Луценко, В.І. Рябчук, М.І. Хавронюк та ін., проте ряд моментів, пов'язаних з посиленням ефективності застосування звільнення від кримінальної відповідальності, як вже зазначалося, потребують подальшого вирішення.

Метою дослідження є розробка пропозицій щодо вдосконалення чинного КК України з питань застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності як стимулюючого фактора позитивної посткримінальної поведінки особи.

Виклад основного матеріалу. Кримінальне законодавство України передбачає загальні та спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності. Загальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності встановлюються у Розділі IX Загальної частини КК України, причому ст.ст. 45-48 містять вказівки на випадки, за наявності яких відповідні різновиди звільнення від кримінальної відповідальності не застосовуються: мова, йде про корупційні кримінальні правопорушення або кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. Перелік корупційних кримінально протиправних діянь наданий у Примітці до ст. 45 КК України, де, зокрема, зазначається: «Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього Кодексу. Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, відповідно до цього Кодексу, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 цього Кодексу». З приводу цього слід звернути увагу на наступний момент. Стаття 45 КК України («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям»), як і ст. 46 КК України («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим»), починаються зі слів: «Особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень або кримінальних правопорушень, пов'язаних з корупцією...». Проте, якщо проаналізувати, наприклад, саме корупційні діяння, вказані у Примітці до ст. 45 КК України, то можна побачити, що вони, як правило, взагалі не належать до кримінальних проступків, що ж стосується злочинів - то за формою вини для них характерний умисел, а тому вказівки на відповідні діяння у цих статтях є просто зайвими. У такому ракурсі більш доцільними є вказівки на такі кримінальні правопорушення у ст. 47

(«Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки») та ст. 48 («Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки»), де хоча б згадується просто «нетяжкий злочин» (тобто - як умисний, так і необережний), а відтак відповідні застереження щодо корупційних діянь хоча б мають сенс (проте, все одно є очевидним, що звільнення від кримінальної відповідальності за такі вчинки можливе лише у зв'язку із закінченням строків давності, передбачених ст. 49 КК України). Таким чином, з метою усунення такого роду законодавчих некоректностей, краще просто зробити відповідне застереження у ст. 44 КК України, яка є вступною щодо положень Розділу IX Загальної частини. Наприклад, ст. 44 КК України можна доповнити частиною третьою: «Звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення чи кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, у випадках, передбачених даним Розділом відбувається лише згідно з вимогами статті 49 цього Кодексу», Примітку перенести зі ст. 45 до ст. 44 КК України, а зі статей 45-48 згадки про корупційні діяння прибрати, залишивши лише вказівки на порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Стосовно спеціальних підстав звільнення від кримінальної відповідальності, які передбачені в Особливій частині КК України, то там також є ряд моментів, які потребують уваги. Так, ч. 3 ст. 111 КК України передбачає таку спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду: «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він на виконання злочинного завдання іноземної держави, іноземної організації або їх представників ніяких дій не вчинив і добровільно заявив органам державної влади про свій зв'язок з ними та про отримане завдання». Зрозуміло, що така редакція ч. 3 статті має, у тому числі, і стимулюючу до позитивної поведінки спрямованість, проте, з формально-юридичної точки зору тут є певні проблеми. Серед дослідників та правозастосувачів поширеною є думка, що: «...сам факт згоди особи на співробітництво з іноземними спецслужбами, спрямоване на розвідувально-підривну діяльність проти основ національної безпеки України є закінченим складом злочину «державна зрада» [2, с. 432-433]. Проте, як справедливо зазначив М.І. Хавронюк: «Саме по собі встановлення зв'язку з іноземною державою, іноземною організацією або їх представниками та отримання від них злочинного завдання при прямому умислі на державну зраду є готуванням до державної зради (без такого умислу – лише виявленням наміру). Тому, якщо громадянин України, встановивши вказаний зв'язок і отримавши відповідне злочинне завдання, не вчинив ніяких дій і добровільно відмовився від продовження реалізації свого наміру, то – незалежно від того, заявив він органам державної влади про вказаний зв'язок або не зробив цього, - підстав притягнення його до кримінальної відповідальності немає» [3, с. 339]. Таким чином, якщо громадянин України не вчинив ніяких дій на виконання відповідного злочинного завдання, то його не можна звільняти від кримінальної відповідальності, оскільки відсутні підстави для притягнення до неї. Слід також зазначити, що одночасна вказівка у частинах 1 та 3 ст. 111 КК України як на «іноземну державу, іноземну організацію», так і на «їх представників» є зайвою, оскільки особа завжди так чи інакше контактує саме з конкретними представниками іноземних держав або іноземних організацій, а не з державами чи організаціями в цілому, тому, як автор вже зазначав у своїх попередніх публікаціях, достатньо обмежитися вказівкою лише на відповідних представників [4, с. 4]. Враховуючи вищевказане, ч. 3 ст. 111 КК України краще викласти у наступній редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він припинив дії на виконання злочинного завдання представників іноземної держави або іноземної організації, добровільно повідомив органи державної влади про вчинене та сприяв відверненню шкоди інтересам України».

Окремої уваги заслуговує і передбачена у ч. 2 ст. 114 КК України спеціальна підстава звільнення від кримінальної відповідальності за шпигунство: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, та добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено заподіяння шкоди інтересам України». У цьому випадку питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності ставиться в залежність не тільки від її власної поведінки, а й від дій представників органів влади, оскільки саме вони повинні вжити всіх необхідних заходів для відвернення шкоди інтересам України. А як бути в ситуації, коли особа припинила шпигунську діяльність, добровільно повідомила органи державної влади про вчинене, але внаслідок несвоєчасних або некомпетентних дій їх окремих представників заподіяння шкоди інтересам України відвернено не було? Тоді, виходячи зі змісту ч. 2 ст. 114 КК України, немає підстав для звільнення такої особи від кримінальної відповідальності, проте навряд чи правильно пов'язувати питання звільнення особи від кримінальної відповідальності (як, до речі, і притягнення до неї) в залежність від дій інших осіб, до яких вона не має відношення чи на поведінку яких не може впливати. Такий підхід суперечить цілому ряду статей КК України (зокрема, ст.ст. 2, 11 та ін.), які підкреслюють особистий характер кримінальної відповідальності, а тому доцільніше ч. 2 ст. 114 КК України викласти у наступній редакції; «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, добровільно повідомила органи державної влади про вчинене та сприяла відверненню шкоди інтересам України».

Частина 6 ст. 258 КК України встановлює спеціальну підставу звільнення від кримінальної відповідальності за погрозу вчинення терористичного акту: «Особа звільняється від кримінальної відповідальності за діяння, передбачене частиною першою цієї статті в частині погрози вчинення терористичного акту, якщо вона до повідомлення їй про підозру про вчинення нею злочину добровільно повідомила правоохоронний орган про цей злочин, сприяла його припиненню або розкриттю, у разі якщо внаслідок цього і вжитих заходів було відвернено небезпеку для життя чи здоров'я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо в її діях немає складу іншого злочину». Потрібно зазначити, що погроза вчинення терористичного акту є закінченим злочином з моменту її висловлення у тій чи іншій формі, а тому говорити у такому випадку про «припинення» злочину недоцільно, адже припинити можна лише незакінчене кримінальне правопорушення. Отже, вказівку на «припинення» злочину звідси слід прибрати.

Необхідно звернути увагу на ч. 3 ст. 263 КК України: «Не підлягає кримінальній відповідальності за вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, особа, яка добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої». Справа в тім, що не підлягати кримінальній відповідальності може особа, у поведінці якої або взагалі немає ознак складу кримінального правопорушення, або, принаймні, немає ознак складу закінченого кримінального правопорушення (що має місце при добровільній відмові від доведення кримінального правопорушення до кінця) – тоді відсутня сама підстава кримінальної відповідальності. Якщо ж особа вже вчинила закінчене кримінальне правопорушення (а носіння, зберігання та інші дії з предметами, передбаченими у ст. 263 КК України є закінченими кримінальними правопорушеннями) то можна говорити лише про можливість звільнення її від кримінальної відповідальності. До речі, тривалий час, до внесення змін (викликаних подіями останнього часу), внаслідок яких стаття 263 має теперішню редакцію, у ч. 3 мова йшла саме про «звільнення від кримінальної відповідальності», що було більш правильним, оскільки зміст статті Особливої частини КК України не може суперечити положенням Загальної частини (зокрема, ст.ст. 2, 17 та ін.), де чітко вказується, коли особа саме не підлягає кримінальній відповідальності. Тому більш коректною (як і у попередні часи) буде така редакція ч. 3 ст. 263 КК України: «Звільняється від кримінальної відповідальності за вчинення дій, передбачених частиною першою або

другою цієї статті, особа, яка добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої».

Навряд чи можна визнати послідовною позицію законодавця який, передбачивши спеціальні підстави звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду та шпигунство, не намагається стимулювати позитивну посткримінальну поведінку особи у випадку вчинення нею діяння, передбаченого ч. 1 ст. 330 КК України, а саме: передачу або збирання з метою передачі іноземним підприємствам, установам, організаціям або їх представникам відомостей, що становлять службову інформацію, зібрану у процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, особою, якій ці відомості були довірені або стали відомі у зв'язку з виконанням службових обов'язків, за відсутності ознак державної зради або шпигунства. За великим рахунком, хоча відповідна інформація і не становить державної таємниці, шкода інтересам країни від подібних дій є значною, особливо якщо враховувати, що певна інформація, яка на момент її передачі ще не була державною таємницею, через деякий час може отримати такий статус. Тому краще створити своєрідну додаткову законодавчу перешкоду для такого роду дій у вигляді наявності спеціальної підстави звільнення від кримінальної відповідальності, доповнивши ст. 330 КК України частиною третьою: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, добровільно повідомила органи державної влади про вчинене та сприяла відверненню шкоди інтересам України».

Висновки. Таким чином, з метою створення ефективного законодавчого механізму стимулювання особи до позитивної посткримінальної поведінки, необхідно: доповнити ст. 44 КК України частиною третьою: «Звільнення від кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення чи кримінальні правопорушення, пов'язані з корупцією, у випадках, передбачених даним Розділом відбувається лише згідно з вимогами статті 49 цього Кодексу»; перенести зі ст. 45 до ст. 44 КК України Примітку, яка містить перелік корупційних діянь з одночасним виключенням вказівок на них у статтях 45-48 КК України; ч. 3 ст. 111 КК України викласти у наступній редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності громадянин України, якщо він припинив дії на виконання злочинного завдання представників іноземної держави або іноземної організації, добровільно повідомив органи державної влади про вчинене та сприяв відверненню шкоди інтересам України»; ч. 2 ст. 114 і запропоновану ч. 3 ст. 330 КК України викласти у наступній редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка припинила діяльність, передбачену частиною першою цієї статті, добровільно повідомила органи державної влади про вчинене та сприяла відверненню шкоди інтересам України»; з ч. 6 ст. 258 КК України виключити вказівку на «припинення» злочину; ч. 3 ст. 263 КК України викласти у попередній редакції: «Звільняється від кримінальної відповідальності за вчинення дій, передбачених частиною першою або другою цієї статті, особа, яка добровільно здала органам влади зброю, бойові припаси, вибухові речовини або вибухові пристрої».

Вказані заходи дозволять посилити ефективність звільнення від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених чинним кримінальним законодавством України, і, в кінцевому підсумку, сприятимуть стимулюванню позитивної посткримінальної поведінки особи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації. 2-ге вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
2. Луценко Ю.В. Підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності за державну зраду. Держава і право. 2012. Вип. 56. С. 429-434.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. 11-те вид., переробл. та допов. К.: ВД «Дакор», 2019. 1384 с.
4. Киренко С.Г. Кримінально-правовий аспект національної безпеки України. Юриспруденція: теорія і практика. 2006. № 2 (16). С. 2-7.